

<https://doi.org/10.31891/PT-2025-3-24>

УДК 811.111.378

Катерина ОЛЕКСАНДРЕНКО

докторка психологічних наук, професорка,
Хмельницький національний університет,

<https://orcid.org/0000-0001-9735-3715>

e-mail: oleksandrenkoK@gmail.com

ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Представлено результати емпіричного дослідження професійної компетентності викладачів іноземних мов, які готують фахівців із соціальної роботи, розглянуті із позиції екопсихологічної моделі становлення суб'єктності. Розглядається, якими суб'єктними якостями повинен володіти викладач для здійснення релевантних дидактичних дій із метою забезпечення зворотного зв'язку та оптимізації освітнього процесу. Показано нерівномірність поетапного становлення суб'єктності викладача іноземних мов. За допомогою дискримінантного аналізу виявлено більш глибокі відмінності між стадіями становлення суб'єктності викладача і впливом діяльнісних характеристик (у термінах компетентнісного підходу). У результаті виокремлено чотири групи викладачів іноземних мов, що відрізняються своїми суб'єктними якостями і стадіями становлення професійної компетенції. Сформульовано умови викладацької діяльності, в яких у педагога найкращим чином буде реалізована самотрансформація суб'єкта.

Ключові слова: викладачі іноземних мов; становлення суб'єктності; екопсихологічна модель; професійна компетентність; соціальна робота.

Kateryna OLEKSANDRENKO

Khmelnitskyi National University

PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE SOCIAL WORKERS

The article presents the results of an empirical study of the level of professional competence of foreign language teachers in higher education institutions, which is necessary for the implementation of didactic techniques to ensure feedback and optimise the educational process. It considers the personal qualities that a teacher must possess in order to carry out relevant didactic actions with the aim of ensuring feedback and optimising the educational process. It shows the unevenness of the gradual formation of the subjectivity of a foreign language teacher.

Theoretical comparison and analysis of empirical data on the development of professional competencies of foreign language teachers in a higher education institution that trains social work specialists, based on the eco-psychological model of subjectivity formation (OSS-B methodology) and expert assessment based on the SPC model, allowed us to hypothesise that the development of professional competencies in these teachers is in a certain correspondence with the eco-psychological stages of subjectivity formation.

To confirm this assumption, the empirical data obtained were processed using discriminant analysis. Based on the structural coefficients of four discriminant functions, groups of foreign language teachers were identified that differ in their stages of subjectivity formation in relation to the stages of professional competence formation. The types of pedagogical activity and conditions under which the subjectivity of a foreign language teacher will develop optimally and the self-transformation of the subject will be realised are indicated. All this proves the validity of using the eco-psychological model of subjectivity formation as a theoretical construct for analysing and interpreting the development of professional competence using the example of foreign language teachers at higher education institutions who are involved in training future social work specialists.

Keywords: foreign language teachers; subjectivity formation; eco-psychological model; professional competence; social work.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Багато сучасних вчених підкреслюють найважливіший вплив суб'єктності на розвиток людини на різних етапах її життя, зокрема, на її становлення у професії. Дотримуючись методологічного принципу суб'єктності, у психології досягнень вона розглядається як корелят результативності та успішності діяльності для багатьох професій.

Аналіз досліджень та публікацій

У сфері педагогічної діяльності проблемі становлення суб'єктності майбутніх фахівців на етапі професійного навчання присвячено наукові праці В. Татенко, В. Осьодла та ін. Аналізуючи еволюцію поняття суб'єкта у психології, І. Маноха акцентує увагу на новому етапі, ключовим моментом якого є переосмислення діяльнісних основ розвитку суб'єктних якостей людини [4]. Головним при цьому стає пошук умов, практик і дискурсів, за допомогою яких відбувається самотрансформація суб'єкта. На становленні суб'єктності як самотрансформації суб'єктних якостей індивіда робиться акцент і в екопсихологічному підході до розвитку психіки, у межах якого становлення суб'єктності розглядається у континуумі «спонтанна активність – довільна дія (діяльність)». При цьому під суб'єктністю розуміється здатність індивіда бути суб'єктом психічної активності у формі конкретної дії або діяльності (рухової, мовної, комунікативної, навчальної, професійної тощо) [8].

Формулювання цілей статті

Мета статті – використовуючи екопсихологічну модель становлення суб'єктності, здійснити емпіричне дослідження рівня розвитку професійної компетенції викладачів іноземних мов у закладі вищої освіти, необхідної для виконання дидактичних прийомів щодо забезпечення зворотного зв'язку та оптимізації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу

Згідно з екопсихологічною моделлю, становлення суб'єктності містить сім стадій, під час яких відбувається розвиток і перетворення активності індивіда від спонтанного її прояву до здатності бути суб'єктом довільної дії і відповідної компетенції:

- стадія перетворення потреби (суб'єкт мотивації) обумовлює мотиваційний етап розвитку компетенції;
- стадія формування ментального образу (уявлення, плану) освоюваної дії-зразка (суб'єкт сприйняття – Спостерігач) обумовлює перцептивний етап розвитку компетенції;
- стадія відтворення дії-зразка за допомогою наслідування (суб'єкт наслідування – Підмайстер) обумовлює репродуктивний етап формування компетенції, «роби як я»;
- стадія навчального виконання дії-зразка при зовнішньому контролі за правильністю цього виконання (суб'єкт навчання – Учень) обумовлює рефлексивно-внутрішній етап розвитку компетенції;
- стадія довільного виконання дії-зразка (суб'єкт довільного виконання – Майстер) обумовлює рівень сформованої компетенції;
- стадія зовнішнього контролю виконання дії-зразка іншими, тобто здатність завжди помічати помилки в інших і бачити способи усунення цих помилок (стадія Експерт) обумовлює педагогічну компетенцію;
- стадія самоперетворення суб'єкта навчання на суб'єкта творчого застосування освоєної дії (суб'єкт творчого розвитку – Творець), коли сформована компетенція перетворюється на компетентність.

Для того, щоб розвивати суб'єктні якості майбутніх фахівців соціальної роботи, викладач іноземних мов повинен володіти відповідними професійними компетенціями [1; 2; 3 та ін.]. Неважко помітити, що у цьому сенсі формування компетенцій здобувачів і педагогів як здатності бути суб'єктом навчальних і, відповідно, професійних дій тісно пов'язане із позиціями екопсихологічної моделі становлення суб'єктності.

Представлені у теоретичній моделі шість стадій становлення професійної компетенції (СПК) викладача іноземних мов є необхідними умовами для здійснення зворотного зв'язку та оптимізації освітнього процесу. Вирішення цих двох найважливіших проблем не залежить ні від категорії здобувачів, ні від використання технічних засобів навчання, але виводить на перший план здатність викладача іноземних мов доцільно використовувати на занятті фронтальні, індивідуальні, групові та інші форми організації навчальної діяльності.

Емпіричне дослідження складалось із двох етапів. У ньому взяли участь 38 викладачів кафедри іноземних мов ХНУ. Вік викладачів – 25-56 років, педагогічний стаж у ЗВО становить від одного року до 33 років.

Перший етап дослідження було присвячено діагностиці стадій становлення суб'єктності викладачів іноземних мов за допомогою опитувальника стадій суб'єктності для викладачів (ОСС-В). Його було розроблено на основі екопсихологічної (онтологічної) моделі становлення суб'єктності, але без першої стадії (суб'єкта мотивації), оскільки передбачається, що викладачі іноземних мов вже мають рівень активності не нижче за середній, тобто у них сформована стадія суб'єкта мотивації. У цілому цей опитувальник містить шість шкал за назвами стадій становлення суб'єктності: Спостерігач, Підмайстер, Учень, Майстер, Експерт, Творець.

Другий етап дослідження полягав в експертній оцінці розвитку професійних компетенцій кожного з цих викладачів. Як експерти було визначено шість професорів і доцентів кафедри іноземних мов. На основі анкети, попередньо розробленої відповідно до позицій стадіальної моделі СПК, експертна комісія оцінювала результати контролю пробних, відкритих і конкурсних занять. Приватна оцінка виставлялася експертами у 5-бальній системі за кожним із шести показників стадії СПК: від 1 бала (виявлено мінімальний рівень показника стадії СПК) до 5 балів (еталонне виконання показника стадії СПК). Загальна експертна оцінка визначалася як середня арифметична оцінка балів, виставлених усіма експертами.

Результати діагностики стадій становлення суб'єктності викладачів іноземних мов подано у табл. 1.

Таблиця 1

**Результати діагностики стадій становлення суб'єктності
викладачів іноземних мов (n=38)**

Стадія суб'єктності	Рівень сформованості			Не сформована
	Високий	Середній	Низький	
Спостерігач	13	11	11	3
Підмайстер	10	13	12	3
Учень	7	9	11	11
Майстер	12	15	10	1
Експерт	4	7	13	14
Творець	9	14	6	9

Згідно із цими даними, у більшості із 38 викладачів іноземних мов сформовано стадії суб'єктності: Спостерігач (35 осіб, тобто 92%), Підмайстер (35 осіб, тобто 92%) і Майстер (37 осіб, тобто 97%). Схожі дані отримано раніше у пілотному дослідженні на вибірці викладачів

(n=24): найбільш сформована стадія «майстер» – 96%. Далі випробовуваних, які дали за шкалою більше половини відповідей з оцінкою у 3 бали («важко відповісти») і менше, було віднесено до групи викладачів із несформованою стадією суб'єктності.

Якщо у пілотному дослідженні у викладачів іноземних мов найменш сформованою виявилася стадія «експерт»: 50% від усієї вибірки тестованих, то у цьому дослідженні також було отримано схожі результати за шкалою Експерт – 63%. Стадія Учень сформована також не в усіх, а лише у 71% учасників емпіричного дослідження. Зрозуміло, що далеко не у багатьох у достатній мірі сформована стадія Творець. Викладачі іноземних мов зі сформованою стадією Творець перебувають у постійному пошуку шляхів підвищення власної професійної кваліфікації, їм видна перспектива застосування нових отриманих знань на практиці, близька і зрозуміла ідея безперервної освіти, вони нерозривно пов'язують власні успіхи на роботі із психічним і професійним благополуччям у цілому [5; 6; 7 та ін.].

Емпіричні дані підтверджують зроблене припущення про те, що у реальних умовах стадії становлення суб'єктності викладача іноземних мов накладаються одна на одну, і формування одних з них може випереджати розвиток інших.

Результати експертних оцінок стадій СПК викладачів іноземних мов засвідчили, що більшість з них перебуває у межах четвертої та п'ятої стадій, і не було виявлено жодного викладача із першою стадією СПК (табл. 2).

Таблиця 2

Експертна оцінка стадій становлення професійної компетентності викладачів

Стадія	Кількість викладачів	Середня кількість балів	Характеристика стадії
2	2	13	Викладач бачить, що саме не розуміють здобувачі на занятті, але не вживає відповідних дидактичних заходів для роз'яснення
3	2	18	Викладач усвідомлює, що є причиною нерозуміння
4	14	22	Викладач усвідомлює, що потрібно зробити, щоб його зрозуміли, і робить це
5	17	26	Викладач домагається розуміння за найкоротший час, використовуючи найефективніші дидактичні прийоми
6	3	30	Домагаючись розуміння навчального матеріалу, викладач одночасно розвиває і творчі здібності здобувачів

У теоретичному аспекті модель СПК викладача іноземних мов виглядає ізоморфно екопсихологічній моделі становлення суб'єктності. Дійсно, щоб викладачеві іноземних мов побачити на занятті, що його не розуміють, у нього повинна бути розвинена здатність до сприйняття (суб'єктна позиція Спостерігача). Щоб розібратися, що саме незрозуміло здобувачам, викладач повинен зайняти позицію «суб'єкта наслідувальної дії» – Підмайстер, тобто засвоїти усі напрацьовані його старшими колегами і прописані у методиці викладання освітнього компонента, у методичних розробках прийоми, методи і технології навчання. У перших двох стадіях становлення суб'єктності викладач ніби здійснює пошук себе у професії, «приміряючи на себе» досвід старших колег під час відвідування відкритих і показових занять. Для того, щоб він усвідомив причину нерозуміння навчального матеріалу здобувачами, він повинен стати у позицію Учня – стати суб'єктом самостійного планування і довільного виконання дії при зовнішньому контролі з боку своїх наставників і досвідчених методистів. Займаючи суб'єктну позицію Майстра, викладач стає суб'єктом планування і довільного виконання дії з опорою на внутрішній контроль. Сформована суб'єктна позиція Експерта дозволяє викладачеві іноземних мов бачити помилки здобувачів, вказувати на них і надати їм можливість вчитися не на власних помилках, а на помилках інших. Усе це разом сприяє оптимізації освітнього процесу (стадія 5). Для того, щоб при цьому розвивати ще й творчі здібності майбутніх фахівців соціальної роботи (стадія 6), необхідно, щоб викладач іноземних мов зайняв суб'єктну позицію Творця, тобто став суб'єктом розвитку, який використовує освоєну дію як суб'єктивний засіб для подальшого творчого розвитку себе та інших.

Так, процес оволодіння інноваційними психолого-педагогічними технологіями (позиція Учня) трансформується у власний почерк викладача іноземних мов (позиція Майстра), і відбувається зміна особистості викладача (позиція Творця) внаслідок розвитку його здатності до самостворення і продуктивного самоперетворення (самотрансформації).

Щоб далі перевірити правомірність використання екопсихологічної моделі становлення суб'єктності як теоретичного конструкту для аналізу та інтерпретації розвитку компетенцій викладача іноземних мов за стадіальною моделлю СПК, було здійснено дискримінантний аналіз отриманих даних за допомогою статистичної програми SPSS Statistics 24. Вибір статистичного методу пояснюється вираженістю у метричній шкалі перемінних за стадіями становлення суб'єктності викладачів іноземних мов і у номінативній шкалі –

експертних оцінок стадії СПК. Як дискримінантні перемінні (їх 6) позиціонуються сирі бали показників стадії становлення суб'єктності викладача іноземних мов, за назвами інформаційних шкал у методиці ОСС-В, а в як залежної групуючої перемінної – стадії СПК у діапазоні 2-6.

Перевірці підлягає статистична гіпотеза Н1: групи викладачів іноземних мов, що мають різні стадії СПК, відрізняються набором дискримінантних перемінних. Нульова гіпотеза Н0: розподіл викладачів іноземних мов за групами має випадковий характер.

В результаті порівняння рівності групових середніх за допомогою λ -Вількса і F-Фішера було статистично достовірно встановлені відмінності груп викладачів лише за перемінною Творець: $\lambda=0,754$ і $F=2,692$, ступінь свободи - 33, $p=0,048$. Цей статистичний висновок дозволяє інтерпретувати творче самовираження як головну критеріальну характеристику суб'єктності.

За результатами покрокового аналізу видно, як рівномірно зменшується λ : на першому кроці $\lambda=0,754$ при $p=0,048$; на шостому кроці $\lambda=0,277$ при $p=0,003$. Це означає, що максимально розрізняються групи викладачів, коли до аналізу включено усі шість перемінних. Такий статистичний висновок ще раз свідчить на користь трактування суб'єктності як системної, комплексної, цілісної категорії психології. Критерій канонічних дискримінантних функцій для усього набору канонічних функцій має значення $\lambda=0,277$, $\chi^2=40,462$ при $p=0,019$. Відсоток збігів апіорної та імовірнісної класифікацій становить 78,9% і вважається у статистиці хорошим показником якості проведеного аналізу.

Структурні коефіцієнти канонічних функцій можна трактувати як факторні навантаження, вони є коефіцієнтами кореляції перемінних із функцією, дозволяють інтерпретувати усі чотири функції і в результаті виокремити чотири групи викладачів іноземних мов.

Перша група викладачів, назвемо її умовно «Методист», тісно пов'язана із функцією 1 і дискримінантними перемінними Творець і Експерт, посідає шосту стадію СПК. Друга група викладачів – «Фасилітатор», пов'язана із функцією 2 і дискримінантними перемінними Творець і Майстер, посідає п'яту стадію СПК. Якщо розглядати професійну компетентність як здатність фахівця здійснювати професійну діяльність на якісно високому рівні в умовах невизначеності, неповноти даних, у найкоротші терміни, то із цього тлумачення нескладно виокремити параметри ефективності: це творчий потенціал як умова для подолання труднощів, пов'язаних із невизначеністю, і тимчасовий показник. Виходячи із цього, ці дві групи

– «Методист» і «Фасилітатор», є найбільш ефективними і результативними у педагогічній діяльності. Третя група «Новачок» і третя канонічна дискримінантна функція мають зв'язок із перемінними Підмайстер, Спостерігач і Учень. Саме ця група насамперед потребує педагогічного супроводу, наставництва. І, нарешті, четверта група викладачів «Експерт» і функція 4 корелюють із перемінними Експерт і Спостерігач.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Теоретичне порівняння та аналіз емпіричних даних про розвиток професійних компетенцій викладачів іноземних мов у закладі вищої освіти, що здійснює підготовку фахівців із соціальної роботи, здійснено на основі екопсихологічної моделі становлення суб'єктності (методика ОСС-В) та експертної оцінки на основі моделі СПК, дозволили висловити припущення про те, що розвиток професійних компетенцій у цих викладачів перебуває у певній відповідності з екопсихологічними стадіями становлення суб'єктності.

Для підтвердження цього припущення отримані емпіричні дані було оброблено за допомогою дискримінантного аналізу. За структурними коефіцієнтами чотирьох дискримінантних функцій виокремлено групи викладачів іноземних мов, що відрізняються своїми стадіями становлення суб'єктності у співвідношенні до стадій становлення професійної компетенції. Вказано види педагогічної діяльності та умови, за яких суб'єктність викладача іноземних мов отримає оптимальний розвиток і буде реалізовано самотрансформацію суб'єкта:

- група «Новачок» – під час постійного обміну педагогічним досвідом зі старшими колегами; при самостійному плануванні власної освітньої діяльності в умовах наставництва. Для якнайшвидшого подолання трудомісткості стадії свідомої компетенції здобувачів таким викладачам рекомендується при введенні та тренуванні граматичних форм активізувати розумову активність здобувачів, активно використовувати мовні ситуації та такі вправи, психологічний зміст яких полягає в автоматизації граматичних форм, переведенні їх у несвідому навичку;

- група «Фасилітатор» – у новаторській освітній діяльності при розробці психолого-педагогічних та лінгвістичних інновацій;

- група «Методист» – у науково-методичній діяльності;

- група «Експерт» – при участі у роботі експертних та конкурсних комісій з оцінки кваліфікаційних робіт здобувачів,

результатів освітньої діяльності та професійно-посадової підготовки, у рецензуванні випускних кваліфікаційних робіт здобувачів.

Усе це доводить правомірність використання експсихологічної моделі становлення суб'єктності як теоретичного конструкту для аналізу та інтерпретації розвитку професійної компетенції на прикладі викладачів іноземних мов ЗВО, які беруть участь у підготовці майбутніх фахівців соціальної роботи.

Література

1. Бондар Г., Павлюк В. Основи професійної компетентності вчителя іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 48, том 1, 2022. С. 217-222.
2. Діордіященко О. Формування професійної компетентності вчителя іноземних мов на сучасному етапі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2010. Вип. 89(2). С. 290-294. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89\(2\)_72](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89(2)_72)
3. Леган В. П. До проблеми професійної компетентності викладача іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 29. С. 84-87.
4. Маноха І. П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід : дис. ... д-ра психол. н. К., 2002. 373 с.
5. Каргіна Н. В. Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості: дис. канд. психол. наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2018. 187 с.
6. Кокун О. М. Психофізіологічні закономірності життєстійкості фахівців соціономічних професій: монографія / О.М. Кокун, В.В. Клименко, О.М. Корніяка та ін.; за ред. О.М. Кокун. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 236 с.
7. Крамченкова В. О., Жукова Л. В. Психологія професійного благополуччя дефектологів : монографія. Харків : Діса плюс, 2023. 211 с.
8. Смульсон М. Л. Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі: монографія / М.Л. Смульсон, П.П. Дітюк, І.Г. Коваленко-Кобилянська, Д.С. Мещеряков, М.М. Назар [та ін.]; за ред. М.Л. Смульсон. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 180 с.

References

1. Bondar G., Pavljuk V. (2022). Osnovy profesijnoi' kompetentnosti vchytelja inozemnoi' movy. *Aktual'ni pytannja humanitarnykh nauk*. Vyp 48, tom 1. S. 217–222.
2. Diordijashhenko O. (2010). Formuvannja profesijnoi' kompetentnosti vchytelja inozemnykh mov na suchasnomu etapi. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serija: Filologichni nauky*. Vyp. 89(2). S. 290–294. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Nzs_2010_89\(2\)_72](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89(2)_72)
3. Kargina N. V. (2018). Resursy ta chynnyky psykholohichnogo blagopoluchchja osobystosti: dys. kand. psyhol. nauk za special'nistju 19.00.01 – zagal'na psykholohija, istorija psykholohii'. Derzhavnyj zaklad «Pivdennoukrai'ns'kyj nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni K.D. Ushyns'kogo», Odesa. 187 s.
4. Kokun O. M. (2021). Psyhofiziologichni zakonomirnosti zhyttjestijnosti fahivciv socionomichnykh profesij: monografija / O.M. Kokun, V.V. Klymenko, O.M. Kornijaka ta in.; za red. O.M. Kokuna. Kyi'v – L'viv: Vydavec' Viktorija Kundel's'ka. 236 s.
5. Kramchenkova V. O., Zhukova L. V. (2023). Psykholohija profesijnogo blagopoluchchja defektologiv: monografija. Harkiv: Disa pljus. 211 s.
6. Legan V. P. (2013). Do problemy profesijnoi' kompetentnosti vykladacha inozemnoi' movy. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'koho universytetu. Serija: Pedagogika. Social'na robota*. Uzhgorod: Goverla. Vyp. 29. S. 84–87.
7. Manoha I. P. (2002). Psykholohija potencialu indyvidual'nogo buttja ljudyny: ontologichno orijentovanyj pidhid : dys. ... d-ra psyhol. n. K. 373 s.
8. Smul'son M. L. (2021). Psykholohichni mehanizmy stanovlennja sub'jektnosti doroslykh u virtual'nomu prostori: monografija / M.L. Smul'son, P.P. Ditjuk, I.G. Kovalenko-Kobyljans'ka, D.S. Meshherjakov, M.M. Nazar [ta in.]; za red. M.L. Smul'son. Kyi'v - L'viv: Vydavec' Viktorija Kundel's'ka. 180 s.